

Natuurbeleid en gedragseconomie

Een verkenning

Hans Dagevos, Eva van den Broek, Erik de Bakker en Janneke Vader

We weten veel minder van onszelf dan we denken te weten.

Kahneman, 2011: 60

Samenvatting

In de Rijksnatuurvisie 'Natuurlijk verder' wordt vanuit het ministerie van Economische Zaken de koers van natuurbeleid voor de nabije toekomst uitgezet. Een karakteristiek van de beleidsvernieuwing in deze natuurvisie is dat nadrukkelijk wordt gerekend op de energieke inzet en coöperatieve initiatieven van de zijde van burgers en bedrijven bij de uitvoering van het beleid. Effectief en efficiënt natuurbeleid is hiermee medeafhankelijk van het gedrag van deze actoren. Dit maakt de beleidsrelevantie van menselijk gedrag direct duidelijk. De groeiende belangstelling voor gedragseconomie en de aandacht voor de mogelijke beleidsrelevantie van deze tak van wetenschap passen in deze context. Deze verkenning zoekt naar mogelijke verbanden tussen het ingezette natuurbeleid en gedragseconomische inzichten.

Deze verkenning leert dat het in de Rijksnatuurvisie gepresenteerde natuurbeleid nog geen gebruikmaakt van inzichten uit de gedragseconomie. Verkenning van gedrags-economische onderzoeksresultaten levert daarentegen kennis en inzichten op die te benutten zijn bij de realisatie van de Rijksnatuurvisie. Voorbeelden hiervan worden aangedragen en aanknopingspunten geboden.

1 Inleiding

De relevantie van gedragseconomie

Het ministerie van Economische Zaken (EZ) wil meer dan voorheen inzetten op motivatie, verantwoordelijkheid en actie door burgers en ondernemers voor natuur. Natuur wordt hiermee geplaatst in de bredere discussies over de veranderende verhouding tussen overheid en burger; over overheidsrollen en wat meer aan markt en maatschappij overgelaten kan worden. Het gaat hier over onderwerpen van gesprek die de laatste jaren volop in de belangstelling staan. We hebben het dan over de 'energieke samenleving' (Hajer, 2011), waar de energie, de creativiteit en het leervermogen die in de samenleving aanwezig zijn centraal worden gesteld. Of er wordt gesproken over de aan deze energieke samenleving verwante participatiesamenleving – zoals die naar voren is gebracht in de troonrede van 2013 – die vraagt om naar vermogen eigen verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar leven en omgeving.

Op rijksniveau dringt meer en meer het besef door dat wanneer we deze doe-het-zelf-maatschappij als uitgangspunt nemen, het logisch is dat menselijke gedragsverandering als driver of change wordt gezien. Dit maakt het weer logisch te (h)erkennen dat het beleidsmatig gezien belangrijk is kennis te hebben van het gedrag van burgers-consumenten. In dit verband wordt de laatste jaren benadrukt dat de gedragseconomie mogelijk relevant is. De gedrags-economie interpreteert gedrag bijvoorbeeld niet als louter rationeel gestuurd. Gedragskeuzes zijn behalve op rationele over- en afwegingen (kennis, kosten en baten en dergelijke) ook gebaseerd op andere factoren (emoties, gewoontes, wilskracht, respons-effectiviteit en dergelijke) en zijn hoogst afhankelijk van situationele omstandigheden – zowel fysiek-materieel als sociaal-cultureel. Dit compliceert weliswaar het begrijpen van gedrag, maar maakt de

---

interpretatie ervan ook realistischer en relevanter. Het rationele mensbeeld als de menselijke ijkmaat die beleidsmatig wordt gehanteerd, wordt aangevuld als 'de menselijke beslisser' keuzes maakt die niet altijd en alleen gedreven wordt door rationaliteit en gecalculeerd zelfbelang, maar onderhevig zijn aan sociale invloeden, cognitieve beperkingen en altruïstische motieven. Een relationeler mensbeeld wordt zodoende toegevoegd aan de rationele standaardvisie op de mens.

In het onderstaande zoeken we verkennenderwijs naar mogelijke relevante inzichten in de gedragseconomie die toepasbaar kunnen zijn voor een effectief en doelmatig natuurbeleid. Op andere beleidsterreinen als energiebesparing (slimme meters), mobiliteit (spitsverkeer), gezonde voeding (leg de salade vooraan), of overlastbeleving (haal vuilnis vaker op) zijn onderzoekers ons al voorgedaan (zie onder andere diverse bijdragen aan ESB, 2013; Rozin et al., 2011). Natuurbeleid is onze focus in deze verkenning. Meer specifiek mag deze worden gezien tegen de achtergrond van de in april 2014 verschenen Rijksnatuurvisie *Natuurlijk verder*, waarin een beleidskoers wordt uitgezet die rekent op de betrokkenheid van, onder meer, burgers en bedrijven (EZ, 2014). De verwezenlijking van dit natuurbeleid wordt medeaafhankelijk van deze actoren. De beleidsrelevantie van gedrag en gedragsverandering van burgers en ondernemers ten gunste van natuur wordt hier direct duidelijk door. Welk gedragseconomisch gedachtegoed is te vinden dat behulpzaam of inspirerend is om burgers dan wel bedrijven in beweging te krijgen in lijn met de gepresenteerde Rijksnatuurvisie? Een visie die inzet op betrokkenheid van burgers en – in het bijzonder ook – bedrijven bij het beschermen, behouden, beheren en het benutten (economisch, recreatief of cultureel) van natuur. Levert gedragseconomie meerwaarde aan het bereiken van dit beleidsdoel?

Routebeschrijving van de verkenning

We beginnen deze verkenning met in paragraaf 2 kort stil te staan bij de opbloei van de beleidsaandacht voor gedrag. In het bijzonder ligt de concentratie op het gelijklopende signaal dat door meerdere adviesraden in Nederland onlangs is afgegeven waarin het belang van gedrag voor overheidsbeleid luid en duidelijk klinkt.

In paragraaf 3 verkennen we globaal het onderzoeksveld van de wetenschappelijke (sub)discipline gedragseconomie. Dit vakgebied, waarin grofweg economie en psychologie worden gecombineerd, heeft bekendheid onder een breder publiek gekregen toen een founding father van de gedragseconomie, Daniel Kahneman, in 2002 de Nobelprijs voor economie won, en meer recentelijk met het boek *Nudge*

van Richard Thaler en Cass Sunstein in 2008. Tijdens de verkenning van dit vakgebied hebben we speciaal oog voor verkregen inzichten met mogelijke beleidsrelevantie.

In paragraaf 4 nemen we de Rijksnatuurvisie 2014 als representante van het natuurbeleid anno nu en gaan we na welke plek maatschappelijke natuurbetrokkenheid hierin heeft en welke visie naar voren komt op hoe private partijen (meer) zijn te betrekken bij natuur en groen. Geeft de Rijksnatuurvisie aan hoe deze uitdaging van overheidswege wordt aangegaan? In het verlengde hiervan proberen we in beeld te krijgen hoe groot de uitdaging van publieke natuurparticipatie is op basis van actueel empirisch onderzoek naar natuurbetrokkenheid.

In de slotparagraaf 5 ligt het accent op het zoeken naar verbinding tussen het huidige natuurbeleidsdomein en het gedragseconomische domein. Hebben ze al nadrukkelijk betrekking op elkaar of zijn het vooral(snog) gescheiden domeinen?

2 Beleid en gedrag

Prioriteit: participatie

Het tegenwoordige kabinetsbeleid is uitgesproken in de boodschap dat de rijksoverheid niet alles kan, wil en mag regelen. Hoewel deze opvatting niet onweersproken blijft, domineert momenteel het denken in de trant van het aanboren en aansporen van menselijke activiteit en maatschappelijke energie. Bijbehorende termen zijn 'doe-democratie' en 'vermaatschappelijking' van overheidstaken. De centrale lijn van redenering is dat mensen, maatschappelijke organisaties en bedrijven medeverantwoordelijkheid nemen voor de inrichting van de samenleving, zo veel mogelijk zelfredzaam zijn en onderlinge ondersteuning organiseren. Ook voor de rijksoverheid geldt eenzelfde uitgangssituatie: voor de realisatie van beleidsdoelen is participatie van andere stakeholders eerder broodnodig dan overbodig. Participatie als beleidsprioriteit roept vragen op over of en hoe burgers meedoen en waarom ze dat al dan niet doen. Deze vraagstukken maken het gedrag van mensen (weer) een actueel onderwerp van attentie en relevantie voor overheidsbeleid.

En wat voor de hedendaagse rijksbeleidsvisie in algemene zin geldt, geldt meer specifiek ook voor het natuurbeleid. In de Rijksnatuurvisie *Natuurlijk verder* worden mens en maatschappij uitgenodigd bij te dragen aan de realisatie van natuurdoelen. Het belang van burger- en bedrijfsbemoediging bij gestelde opgaven en doelen van natuurbeleid is niet altijd even groot of evident. De bijdrage en betekenis van natuurinclusief (ondernemers)gedrag – en daarmee

---

van gedragseconomische inzichten – hebben primair betrekking op wat ‘het bouwwerk’ wordt genoemd en secundair op wat als ‘het fundament’ te boek staat in de beleidsvisie op natuur (zie verder EZ, 2014: 36-37).¹ De Rijksnatuurvisie 2014 koestert geen competitieve maar coöperatieve relaties tussen samenleving en natuur. Natuur meer midden in de maatschappij positioneren, betekent ook meer aansluiting vinden bij groene maatschappelijke initiatieven en groen ondernemerschap. Beleid wil daarom meer mogelijkheden bieden aan mensen, organisaties en bedrijven om medeverantwoordelijkheid voor natuurbescherming en groenvoorziening te nemen. Realisatie van natuurbeleidsdoelen behoeft support vanuit de samenleving.

Een vluchtige blik terug in de tijd

Nu is deze huidige aandacht voor maatschappelijke betrokkenheid niet helemaal nieuw. Hoezeer het leggen van het accent op actief burgerschap kenmerkend is voor het huidige tijdsgewricht, er is een ontwikkeling te zien in het beleid van ten minste de laatste decennia waarin de burger als actieve actor steeds serieuzer wordt genomen. Burgers zijn niet alleen potentiële probleemveroorzakers, maar ook behulpzaam of nodig bij het (dichterbij) brengen van oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Een veranderend mensbeeld heeft uiteraard ook te maken met een samenleving die mettertijd steeds meer ontzuid en geïndividualiseerd is geworden. In deze veranderende maatschappelijke constellatie zijn mensen steeds meer zelf gaan zoeken naar hun identiteit, meer gaan hechten aan zelfontplooiing en zingeving, en belang gaan stellen in maatschappelijke belangen en initiatieven (zie ook Van Dam et al., 2008). Vanuit een dergelijk perspectief op burgers ontstaat oog voor beleidsinzet gericht op het creëren en faciliteren van burgerbetrokkenheid en wordt de beleidsinteresse gewekt voor het bieden van kansen aan burgers om zelf het heft in handen te nemen. Kortom, dynamiek in de samenleving (‘van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving’) heeft effecten op de levenswandel en -doelen van burgers en deze resulteren weer in andere beleidsopvattingen, overheidsrollen en de positie van burgers hierin (zie ook Salverda et al., 2014).

De verhouding tussen overheid en burgers is tegenwoordig globaal te kenmerken door veranderende verantwoordelijkheden. Dit betekent niet dat burgers hiervóór buiten beeld waren of plotseling uit de blauwe lucht komen vallen in het beleidsdomein (zie Overbeek en Lijmbach, 2004; De Bakker en Over-

beek, 2005, voor twee voorbeelden van studies van een decennium geleden waarin maatschappelijke medeverantwoordelijkheid voor natuur centraal staat). Het voormalige ministerie van VROM nam na de eeuwwisseling het voortouw en had bijvoorbeeld sinds 2002 een programma onder de titel ‘Beleid met burgers’. Beleid mocht en moest gevoed en medebepaald worden door burgers. Aansluiting vinden bij wat burgers beweegt, bij wensen, verwachtingen of ongenoegens van mensen, zal de effectiviteit van beleid ten goede komen evenals de mate waarin het wordt nageleefd en begrepen, zo was de grondgedachte toentertijd al. Formulering, richting en uitvoering van beleid is, kortweg, niet alleen voor burgers, maar ook door burgers. Beleid, anders gezegd, stelt zich meer en meer expliciet afhankelijk van de inbreng en betrokkenheid van burgers.

Deze inbreng en betrokkenheid kan gemotiveerd worden door een variatie aan drijfveren: van gepassioneerde betrokkenheid uit morele motieven en economische georiënteerd handelen tot meer passieve vormen van betrokkenheid, zoals recreatie of donaties, waarbij sentimenten niet onbelangrijk zijn. Zowel vroegere studies naar natuurbetrokkenheid (als de zojuist genoemde) als meer recente (Buijs et al., 2012; Steenbekkers en Van den Broek, 2014) onderscheiden diverse intensiteiten, praktijkvormen en motieven. Betrokkenheid kan bovendien voortkomen uit sympathie en draagvlak voor (voorgenomen) beleid dan wel gevoed worden door onbehagen over en behoefte tot het bieden van weerstand aan (voorgenomen) natuurbeleid. Het kan gaan om samenwerking met burgers die meer direct bijdraagt aan de realisatie van beleid, of meer om belendende private initiatieven die (indirect) vigerend beleid ondersteunen. Exemplarisch voor een meer rechtstreekse relatie tussen burgeractiviteit en beleidsrealisatie, na de beleidsnota *Natuur voor mensen, Mensen voor natuur* (LNV, 2000), waarin de burger nadrukkelijker in het beleid van het toenmalige ministerie van LNV wordt betrokken, is landschapsbeheer. Ook de Rijksnatuurvisie 2014 gaat nadrukkelijk over de relatie tussen natuur en maatschappij, waarbij de afname van de afstand tussen beide accent krijgt. Maar dit betekent niet dat de afstand en interactie tussen beleid en burgerij voortaan altijd hecht en intens hoeven te zijn. Maatschappelijke initiatieven die meer algemeen en/of impliciet corresponderen met de richting en doelen van de uitgezette beleidskoers, lijken minstens zo welkom als natuurinclusief (ondernemers)gedrag dat explicieter in het teken van beleidsdoelen staat of hier duidelijker en dichter aansluiting bij zoekt.

Eenduidig advies van Raden

De recente aandacht voor gedrag als relevant aspect van beleid en voor beleidsvorming, wordt tot uit-

---

¹ De diverse natuurdoelen behorend bij fundament en bouwwerk illustreren nog maar eens hoe breed en gevarieerd het natuurbeleidsveld is. Dat we in het navolgende voornamelijk in generieke zin over natuurbeleid spreken, doen we wel in het besef dat hieronder een verscheidenheid aan taken en opgaven valt.

---

drukking gebracht door publicaties van drie beleidsadviserende raden. Zowel de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (Rli), de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) als de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) onderschrijven dat het gericht benutten van gedragskennis van meerwaarde is in de ontwikkeling en uitvoering van overheidsbeleid (Rli, 2014; RMO, 2014; WRR, 2014). De laatstgenoemde raad is in feite al meer dan vijf jaar bezig om in het beleidsveld meer bewustzijn te genereren voor de gedachte dat het zinvol kan zijn om gedragswetenschappelijke kennis te benutten en te integreren in de beleidscyclus. Diezelfde WRR vat in het laatstverschenen adviesrapport van de genoemde drie, de overeenstemming als volgt samen:

'Belangrijk is dat de drie raden het erover eens zijn dat nieuwe sociaal psychologische en gedragseconomische kennis een nuttige en relevante bijdrage kan leveren aan beleid.' (WRR, 2014: 19; zie ook p. 43 aldaar)

Behalve de gedeelde aanbeveling tot het meer systematisch en structureel benutten van gedragskennis in het overheidsbeleid, zijn de drie raden ook op deelaspecten eensluidend in hun oordelen en opinies.

Zo wordt in de Angelsaksische wereld inspiratie en onderbouwing gevonden voor het beleidsmatig belang van het inzetten van gedragsinzichten – niet in de laatste plaats in het kielzog van het populaire boek *Nudge* (Thaler en Sunstein, 2009). De raden hebben oog voor ontwikkelingen voorbij de Nederlandse landsgrenzen in de institutionalisering van gedrag in beleid – die de Nederlandse (achterstands)situatie tot lering en voorbeeld kunnen strekken.

Zo besteden de adviesraden zowel de nodige aandacht aan de aantrekkelijkheid van nudging voor de beleidspraktijk als aan morele bezwaren en ethische kwesties rond beleid gericht op gedragsstimulering in een bepaalde (beleids)richting. De legitimiteitskwestie van dergelijk beleid krijgt ruime aandacht in het advieswerk van de RMO en de WRR. Met het oog op het eerstgenoemde, benadrukt de WRR (2014: 18-9, 99) dat het beleidsmatig gebruikmaken van gedragswetenschappelijke inzichten méér is dan nudging alleen.

Zo beklemtonen de bedoelde adviesraden dat rekening houden met gedragsbepalende factoren, vooral ook betekent rekening houden met omgevingsfactoren. Met name de WRR en de Rli trekken zich veel aan van het (sociologische) grondbeginsel dat ons doen en laten hoogst afhankelijk is van invloeden vanuit de fysieke en sociale omgeving. Menselijk gedrag wordt in belangrijke mate bepaald door de

context waarin mensen gedragskeuzes maken. Dit perspectief laat direct een ander licht schijnen op de klassieke beelden van de autonome burger of soevereine consument die in alle vrijheid keuzes maakt. Het gaat hier om ideaalbeelden met beperkt realiteitsgehalte, ondanks dat ze vaak nog – im- of expliciet – als uitgangspunt worden genomen, ook in de beleidswereld. Mensen zijn niet alleen veel minder rationeel dan waarvoor ze wel gehouden worden volgens 'de standaard', maar ook veel minder frank en vrij dan het woord keuzevrijheid doet vermoeden of wil zeggen. Mensen kiezen niet in een vacuüm, waardoor ze meer als heteronoom dan als autonoom zijn te bestempelen. Heteronoom wil zeggen dat omgevingsfactoren vaak van grote en ingrijpende invloed zijn op het denken en doen van mensen. De WRR heeft eerder al in *De menselijke beslisser* (Tiemeijer et al., 2009) en *Hoe mensen keuzes maken* (Tiemeijer, 2011) een lans gebroken voor het heteronome karakter van menselijk gedrag, dat, bijgevolg, afstand neemt van het idee dat alle verantwoordelijkheid voor het bieden van oplossingen voor maatschappelijke problemen op het niveau van individuele burgers-consumenten ligt. Omgevingsfactoren van sociale, culturele, economische, institutionele of technologische origine scheppen (rand)voorwaarden die gunstiger zijn voor bepaalde keuzes dan voor andere. Omstandigheden zijn sturend voor de gedragskeuzes die we maken omdat ze sommige gedragskeuzes gemakkelijker of aantrekkelijker maken en faciliteren, en andere gedragsalternatieven moeilijker maken en frustreren.

Het gaat dan bijvoorbeeld om de aantrekkelijkheid en de aanwezigheid van productaanbod die het meer of minder voor de hand liggend en/of goedkoop maken om de keuze te laten vallen op een bepaalde optie. Ook kan het erom gaan of een bepaalde keuze als standaard (de default-optie in het jargon); als gewoon, modieus en/of aanbevelenswaardig wordt gepresenteerd.² Of het gaat om gangbare doelen en normen die domineren in de sociale omgeving. Wat mensen doen en vinden, wordt in sterke mate gedi- rigeerd door andermans opinies en hoe (betekenisvolle) anderen zich gedragen. Mensen zijn sociale wezens en ontlene aan gedeelde meningen of sociaal verankerde voorschriften belangrijke informatie die richtinggevend is voor het eigen gedrag en welke gedragsregels als vanzelfsprekend of vreemd te boek staan.

Deze zogenaamde contextuele of ecologische benadering van gedrag heeft niet alleen oog voor de om-

---

² Dat defaults als het ware een aanbeveling in zich dragen, geeft kracht aan defaults als gedragsinstrument: mensen denken snel dat de standaard niet voor niks de regel is (er zal wel goed over nagedacht zijn om deze optie de voorkeurspositie te geven – en als het goed is, is dit ook zo omdat de keuzearchitect een standaardregel selecteert die 'het redelijke alternatief' representeert), die bovendien praktisch gesproken aangemoedigd wordt door de geboden mogelijkheid er 'automatisch' navolging aan te geven (zie verder Sunstein en Reisch, 2014).

---

gevingsinvloeden op de gedragskeuzes van mensen, maar ook op de invloed die die menselijke gedragskeuzes op hun beurt op de omgeving kunnen hebben. Gedrag en omgeving zijn dus niet alleen 'oorzakelijk' met elkaar verbonden, maar ook via de gevolgen van gedrag op die omgeving. Dat particuliere keuzes impact hebben op het publieke domein laat zich eenvoudig illustreren als we denken aan milieuvervuiling, zorgkosten, of aan maatschappelijke veiligheid en verdraagzaamheid. De richting van dit verband tussen gedrag en omgeving zet de beleidsmatige relevantie ervan extra kracht bij.

3 Gedragseconomische inzichten

Enkele inzichten uit adviezen

Als verschillende adviesraden eensgezind zijn in hun opinie dat de structurele toepassing van gedragswetenschappelijke kennis in beleid zinvol is, dan is het even zinvol eens te kijken naar wat voor kennis dit is. Hiertoe voeren we een korte verkenning uit in het gedragseconomisch vakgebied. In de rapporten van de zojuist genoemde raden, waarin het advies aan de beleidswereld is het gedragswetenschappelijke perspectief plek en prioriteit te geven, passeert op zichzelf al een aantal belangrijke gedragswetenschappelijk inzichten de revue.

Naar voren wordt gebracht dat mensen niet altijd en alleen weloverwogen en geïnformeerde keuzes maken die het welbegrepen eigenbelang als enige ijkpunt hebben. Onze rationaliteit is beperkt; onze preferenties zijn rijkgeschakeerd en allermindst robuust. De wijze waarop we keuzes maken is doordeesemd van zogenaamde biases en heuristieken. Biases staan voor afwijkingen van het rationele (waarbij rationaliteit staat voor onderlinge consistentie van overtuigingen en preferenties). Enkele bekendere, en ongetwijfeld herkenbare, voorbeelden – die in wezen alle variëren op het thema dat mensen een afkeer van verlies hebben en dit meer trachten te voorkomen dan winst te verwerven³ – zijn:

- kleine voordelen op korte termijn wegen zwaarder dan grote voordelen verder weg in de tijd (discounting);
- we hechten meer aan wat we hebben dan aan wat we kunnen krijgen (endowment effect);
- we houden graag vast aan het bestaande (status quo bias);
- we zijn receptief voor wat onze eigen voorkeur, mening of overtuiging ondersteunt (confirmation bias).

---

³ Afkeer van verlies (loss aversion) wordt door Kahneman (2011: 319) de belangrijkste bijdrage van de psychologie aan de gedragseconomie genoemd.

Heuristieken (vuistregels) vergemakkelijken het maken van keuzes. We hanteren ze om te kiezen zonder ons (veel) te verdiepen in allerhande opties. We kiezen bijvoorbeeld simpelweg voor het product dat we gewend zijn te kopen (gewoontegedrag is efficiënt en veilig en daarmee comfortabel en niet toevallig zo vaak leidend voor ons doen en laten). We kiezen niet zelden eenvoudig voor een product of dienst op basis van het (keur)merk ervan. We volgen blindelings de keuze die anderen maken. Vuistregels als deze relativeren het idee dat we beslissingen nemen na ampel beraad en met medeneming van alle mogelijke informatie.⁴

Aan de orde komt dat omgevingsfactoren zeer invloedrijk zijn op ons doen en laten (of we ons dat nu bewust zijn of niet). Zoals zojuist al is aangegeven kan het hier gaan om de fysieke inrichting van de omgeving, zoals in de wijze waarop aanbod of opties worden gepresenteerd of gepositioneerd in de 'keuze-architectuur', of om de sociale normen of gewoontes die ons omringen. Een belangrijke leidraad voor gedrag is het voorbeeld nemen aan wat anderen doen (of wat we denken dat ze doen) en laten of afkeuren. De keuzes van de meerderheid, of van betekenisvolle anderen om ons heen, dirigeren mede de keuzes die we zelf maken. Zo 'normeren' we onszelf en geven we aan anderen de boodschap af wat normaal is.

Overigens liggen omgevingsinvloeden er vaak genoeg helemaal niet duimendik bovenop. Een omgeving communiceert bijvoorbeeld heel geraffineerd dat het de bedoeling is een ruimte netjes te houden of je aan de snelheidslimiet te houden, geeft aan dat heel veel mensen al een bepaald product hebben gekocht, geeft ruimte aan het uitbundig tentoon spreiden van je rijkdom (conspicuous consumption) of juist aan een tegenovergestelde norm. Dan wel zetten omgevingsprikkels aan tot matiging of bieden, omgekeerd, vooral gelegenheid tot schransen (all you can eat) – om nog maar te zwijgen van nog onbewustere invloeden als het ruiken van eten, zien van eten of mensen die eten en het eetlust opwekkende effect dat van dergelijke omgevingsinformatie uit kan gaan.

---

⁴ Twee illustratieve quotes van Kahneman ter aanvulling: 'Het is de consistentie van informatie die een verhaal goed maakt, niet de volledigheid. Vaak zult u merken dat als u weinig weet, u alles beter in een samenhangend verhaal kunt inpassen.' (p. 95) (...) 'Tegen alle verwachtingen in is het gemakkelijker een samenhangend verhaal op te bouwen als je weinig weet; als er minder stukjes zijn die in de legpuzzel passen. Onze troostrijke overtuiging dat we de wereld kunnen begrijpen, berust op een zekere grondslag: ons bijna onbeperkte vermogen om onze onwetendheid te negeren.' (p. 209)

Inzichten gespecificeerd (naar natuur)

Rondom natuurbeleid is er, ook internationaal, op gedragseconomisch gebied nog relatief weinig onderzoek voorhanden (zie voor overzichten Carlsson en Johansson-Stenman, 2012; Shogren en Taylor, 2008). Een belangrijk deel van het toegepaste gedragseconomische onderzoek richt zich op energiebesparing en uitputting van natuurlijke hulpbronnen, zonder dat onderzoeklijnen worden doorgetrokken naar de relevantie van gedragseconomie voor de domeinen van energie, natuur en milieu. De gedragseconomische bijdrage aan natuurbeleid zal momenteel niet gevonden worden in wetenschappelijk werk dat meer specifiek het natuurdomein explooreert. We moeten het algemener zoeken.

Burgers werden tot voor kort als rationele agenten gezien en aangesproken door beleidsmakers. Als de burger aangezet moest worden tot andere gedragingen zoals participatie, werden er informatiecampagnes of belastingprikkelers ingezet. Dit repertoire kan gedragseconomisch worden uitgebreid met de relatief zachte set aan maatregelen: het zetten van defaults, het benadrukken van een sociale norm, of het verleggen van het keuzemoment naar een ander moment. Zulke maatregelen maken gebruik van de gevoeligheden van menselijke beslissers – de systematische afwijkingen die we vertonen van de rationele homo economicus. De 'afwijkingen' rubriceren we in het onderstaande in vier categorieën. We zoeken daarnaast naar specificatie in de richting van mogelijke relevantie voor natuurbeleid.

In de eerste categorie die we onderscheiden worden mensen onbewust zeer sterk beïnvloed door zogenaamde ankerpunten. Hier gaat het om defaults (het beïnvloeden van de keuze door standaardwaardes, zoals 'ja, ik accepteer cookies'); het zonet genoemde endowment effect (dat wat je bezit, waardeer je meer dan dat wat je niet bezit); framing (3.000kW klinkt als meer dan 3mW; 'er wordt minder bezuinigd' klinkt slechter dan 'er wordt meer geïnvesteerd'); of om mental accounting (het verschijnsel dat mensen in gedachten aparte 'potjes' – gevuld met bijvoorbeeld tijd of budget – voor bepaalde doelen hebben). Toegepast op 'natuur(beheer)' kan dit betekenen dat mensen geen tijd denken te hebben als natuurbeheer geframed wordt als 'maatschappelijk vrijwilligerswerk', omdat ze al de buurvrouw verzorgd hebben. Maar wanneer natuurbeheer daarentegen als 'quality time met kinderen' wordt gebracht, kan er wel tijd voor zijn.

Het endowment effect heeft in termen van natuur vooral invloed op de bereidheid tot betaling voor bepaalde verworvenheden of belevingen. Het verschil tussen de Willingness to Pay en de Willingness to Accept voor bepaalde goederen, zoals toegangskaartjes tot een natuurgebied, kan flink oplopen. Als

mensen iets tot hun bezit rekenen, is het hen veel meer waard; eigendomsrechten hebben dus een groot effect op 'ownership'. Dit effect wordt versterkt bij publieke goederen, waar natuur een voorbeeld van is (Horowitz en McConnell, 2002). Daarnaast kan natuurbeleving in sommige gevallen beschreven worden als een positioneel goed. Enerzijds daalt de waarde van een toegangskaartje tot de duinen als er meer mensen toegang toe hebben; anderzijds kan toegang tot een natuurgebied – dat bijvoorbeeld een golfbaan herbergt – status geven aan de clubleden als die toegankelijkheid exclusief voor leden geldt.

De tweede categorie die we onderscheiden is die van intertemporele beslissingen: keuzes nú die pas later een effect hebben. Het hierboven aangestipte discounting hoort hier thuis. Discounting van toekomstig nut – het verschijnsel dat mensen zaken in de toekomst onderwaarderen – is vaak niet consistent, met als gevolg dat een beslissing die nu wordt gemaakt over de kosten en baten van een actie morgen, morgen heel anders geëvalueerd kan worden. Daarnaast overschatten mensen vaak hoe gelukkig of ongelukkig ze van toekomstige handelingen worden. Zelfs kan het moment waarop een beslissing gemaakt wordt van grote invloed zijn op de uitkomst van de beslissing. Eén relevante bias in dat verband is de diversification bias: op dit moment denken we dat we morgen en overmorgen verschillende ontspanningsactiviteiten willen ondernemen, terwijl we in de praktijk op het moment zelf herhaaldelijk voor één en dezelfde activiteit kiezen. Een mogelijke manier om van deze bias gebruik te maken als het om natuurparticipatie gaat is commitment te vragen op het juiste moment (en de juiste plaats). Zo leggen mensen zich ook vast met een duur fitnessabonnement, juist opdat men zich elke week weer gedwongen voelt te gaan. Ditzelfde principe is inzetbaar bij het beslissen over natuurparticipatie, dat er in de drukte van het alledaagse bestaan gemakkelijk bij in schiet, maar wellicht gemakkelijker gehoor vindt als de keuze aan het begin van een nieuw jaar (bijvoorbeeld bij een kerstboomverbranding of nieuwjaarsborrel) of op een andere lokale festiviteit wordt aangeboden. Met het oog op de activering van ondernemersbetrokkenheid bij natuur, is te denken aan het adresseren van dit thema in Rotaryclubs. En als het commitment wordt aangegaan, dan wordt de te maken keuze daarmee geprioriteerd uit allerlei andere mogelijkheden.

Met de derde categorie van sociale beslissingen komen we terug op de sociale context en de grote rol die deze ook speelt met betrekking tot natuur als publiek goed. Op reciprociteit, oftewel het verschijnsel dat mensen geneigd zijn iets terug te doen als ze iets ontvangen hebben, kan worden ingespeeld door het verschaffen van kleine gestes voorafgaand aan natuur(beheer)activiteiten. Het laten zien van wat de groepsnorm is kan effect hebben op het gedrag van

---

mensen, zoals voor het verzamelen van afval op het strand (een bordje '95% van de bezoekers neemt zijn eigen afval mee'). Competitiedrang kan eenzelfde vorm van compliance afdwingen: groepsdenken kan voor inzet zorgen voor een abstract doel. Dat kan ook werkzaam zijn voor natuur. Twee scholen kunnen een bos beheren, waarbij feedback wordt gegeven over de voortgang (aantal vossenburchten), en waarbij alleen de mogelijkheid tot vergelijken al zorgt voor een hogere inzet door de participanten.

Immateriële motivaties zijn de noemer waaronder we in de laatste categorie plaats reserveren voor zulke gedragsmotivaties als self image, zelfoverschatting, respons-effectiviteit en status concern. Mensen zijn meer geneigd zich te committeren aan dure of tijdrovende natuurbeschermende maatregelen als ze hun betrokkenheid aan anderen kunnen laten zien (List et al., 2004), wat wijst op mogelijkheden voor de exploitatie van status concern. Zelfs zonder die sociale feedback kan het in stand houden van een positief self image een motivatie zijn voor het bijdragen aan een publiek goed – zoals natuur. De andere kant van de medaille is dat mensen hun eigen bijdrage vaak overschatten. In de context van klimaatbeleid is aangetoond dat als deelnemers mochten beslissen wat voor ieder land een eerlijke bijdrage zou zijn aan een publiek goed, ze die verdeling onbewust in hun eigen voordeel ombogen (Lange et al., 2010). Dat zal ook opgaan voor beslissingen over bijvoorbeeld actieve betrokkenheid bij beheer van de groene omgeving. Dit hoeft geenszins negatief uit te pakken: naarmate mensen meer het idee hebben dat wat ze doen ook zoden aan de dijk zet, des groter de persoonlijke inzet. Deze respons-effectiviteit zou wel eens van belang kunnen zijn voor natuurparticipatie. Als de inschatting is dat de eigen bijdrage van betekenis is voor het publieke belang, is de actiebereidheid groter dan de motivatie hiertoe bij een lage respons-effectiviteit, waarbij de eigen bijdrage gering wordt geschat en/of wordt opgemerkt dat anderen niet meehelpten om het verschil te maken. In het verlengde hiervan vertonen bijdrages aan sociale dilemma's stelselmatig een dalende trend over tijd. Als iemand van de groep zich minder inzet, zien anderen dat als legitimatie van minder sociaal gedrag. Om die trend te doorbreken is een aantal aanvullende prikkels effectief gebleken in sociale dilemma's (Ostrom, 1990; Fehr en Gaechter, 2008). Deze literatuur is deels gebaseerd op laboratoriumsettings, maar in de context van participatie en betrokkenheid zijn veel prikkels te extrapoleren naar de beleidscontext. Gemakkelijk implementeerbare prikkels zijn bijvoorbeeld strafmechanismen voor freeriders, uitsluiting van freeriders,

of het introduceren van een leider die een normbijdrage stelt.⁵

Implementatie en evaluatie van gedragsinzichten

Een korte verkenning van het gedragseconomische domein levert al de nodige inzichten op en mogelijke aanknopingspunten voor natuurbetrokkenheid onder burgers of bedrijven. Voorzichtigheid is evenwel geboden. Dit vanwege meerdere redenen. Om te beginnen uiteraard vanwege de 'quick scan' waarop wij ons hier baseren. In de tweede plaats omdat het ontbreekt aan concrete veldexperimenten of effectiviteitsstudies die houvast bieden met betrekking tot toepasbaarheid en betekenis van gedragseconomische inzichten op het domein van natuur. Om dit onderzoekbaar te maken is aan te bevelen op kleine schaal te experimenteren om de effectiviteit van gedragsinterventies vast te stellen. Voor dat doel zouden bovendien heldere handelingsperspectieven in het natuurdomein in kaart gebracht moeten worden, die gerelateerd kunnen worden aan een even heldere als evalueerbare uitkomstmaat – zodat ook kwantitatieve evaluatie tot de mogelijkheden gaat behoren. Veel van bovenstaande gedragsprincipes zijn buitengewoon contextgevoelig en moeilijk te kwalificeren als handvatten voor specifieke casussen. Bij de denkbeeldige casus 'hoe zou een aanroep voor vrijwilligerswerk opgesteld moeten zijn om een zo groot mogelijke actiebereidheid onder 65-plussers te creëren' past een andere aanpak dan bij de vraag 'hoe wordt de toegang tot een natuurgebied zo winstgevend mogelijk geprijsd?' Ten derde dringt zowel voor implementatie als evaluatie van beleidsmaatregelen op gedragswetenschappelijke grondslag de legitimiteitsvraag zich op. Veel van de bovenstaande 'nudges' zijn het effectiefst als ze inspelen op onbewuste keuzes – kortom, als het mechanisme niet benadrukt wordt. Effectiviteit en openheid verhouden zich hier bepaald niet automatisch goed tot elkaar. Hoe open moet de beleidsmaker zijn? Ook het gestelde doel kan problematisch zijn. Is een beleidsdoelstelling gericht op grotere natuurbetrokkenheid een doel dat evenzo wordt nagestreefd door

---

⁵ Eén waarschuwing is hier op zijn plaats. Materiële prikkels kunnen juist een tegengesteld effect hebben op niet-materiële prikkels. Intrinsieke motivatie kan door beloningen getransformeerd worden tot een economische beslissing. Daardoor leidt betaling voor 'diensten' van vrijwilligers soms tot aantoonbaar minder vrijwillige bijdrages (Nyborg, 2010). Financiële prikkels kunnen ook het effect hebben dat mensen vinden dat ze veroordeeld worden en als tegenreactie geen ander gedrag vertonen maar hierin volharden en hun 'ontoelaatbare' gedrag afkopen door de boete of de accijns te betalen. Meer algemeen houdt de nadruk die hier op immateriële prikkels wordt gelegd niet in dat reguliere maatregelen (gerichte materiële prikkels) de motivatie tot bijdragen verminderen. Erkennen dat mensen door andere zaken dan materiële zelfzuchtigheid worden gemotiveerd, wil niet zeggen dat marktgebaseerd beleid niet werkt. Financiële overwegingen blijven een zeer sterke prikkel. Vermoed mag worden dat dit nog in sterkere mate geldt voor mogelijke bedrijfsmatige betrokkenheid bij natuurbehoud.

---

individuele burgers of bedrijfsbelangen representeert? Bij gebrek aan consensus over het doel is over de wenselijkheid en rechtvaardigheid van gedrags-economische beleidsinterventies te twisten.

4 Publieke betrokkenheid bij natuur

Natuurbetrokkenheid op papier en in praktijk

Een meer actieve rol van burgers en bedrijven bij natuur is vandaag de dag integraal onderdeel van het natuurbeleid. Dit kernelement van de Rijksnatuurvisie 2014 vraagt om nadere uitwerking. We kijken of we deze aantreffen in deze visie van de rijksoverheid. Wordt aangegeven hoe van overheidsweg maatschappelijke natuurparticipatie is te bevorderen? Krijgt publieksparticipatie misschien al enige inbedding in gedragseconomische inzichten? Na een schets van de stand van zaken inzake de natuurbeleidsvisie anno nu, verleggen we de aandacht naar het geven van een beeld van de huidige praktijk van het maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid. Hoe en in hoeverre zetten burgers en bedrijven zich in voor natuur? Welke natuurbetrokkenheid is er empirisch vast te stellen?

Rijksvisie op natuurbetrokkenheid

De neergelegde Rijksnatuurvisie wijst de weg naar nieuw natuurbeleid. Belangrijk element van dit beleid zijn medeverantwoordelijkheid en actie van private zijde. Burgers, maatschappelijke organisaties en ondernemers mogen en moeten een rol spelen. De verwachtingen van de kant van de overheid over hun inbreng en betrokkenheid zijn aanzienlijk en ze vormen een belangrijke basis onder het betoog en de uitgezette beleidslijn. Aanwijzingen dat de gekoesterde verwachtingen gerechtvaardigd zijn, wordt gevonden in de toegenomen kennis en het maatschappelijk engagement aangaande ecologie in het nauw, milieu onder druk en natuur in de verdrukking. Er wordt geconstateerd dat natuur breed in de maatschappij leeft en dat maatschappelijke betrokkenheid groeit en burgers en bedrijven hier op verschillende manieren vorm aan geven. Mensen willen de natuur niet alleen beschermen, maar ook beleven en benutten.

Om de gewenste en veelvuldig genoemde 'betrokkenheid bij natuur' en 'natuur midden in de samenleving' te bevorderen wordt met het oog op ngo's/bedrijfsleven gesproken over natuurcombinaties en natuurinclusieve (economische) activiteiten.⁶

---

⁶ Natuurinclusief betekent dat natuurbelangen (principes of eigenschappen van natuur) worden meegenomen in het afwegingskader en dat deze tenminste niet worden geschaad maar bij voorkeur groeikansen krijgen. Natuurcombinatie betekent dat versterking van natuurbelangen, oftewel:

Opvallend is dat met het oog op burgers-consumenten, de Rijksnatuurvisie eigenlijk nauwelijks tot geen concrete handvatten biedt ter bevordering van hun natuurbetrokkenheid. Sowieso is de aandacht voor de medeverantwoordelijkheid van burgers-consumenten beperkt. Hoewel in de Rijksnatuurvisie vaker wordt verwezen naar het (potentiële) belang en de slagkracht van bedrijven dan naar dat van burgers, wordt er geen aandacht besteed aan mogelijke interactie tussen bedrijven en consumenten die zou kunnen bijdragen aan de activering van het nemen van verantwoordelijkheid voor natuur. Evenmin komen gedragseconomische inzichten aanbod in de Rijksnatuurvisie, ongeacht of het nu gaat over bedrijven of burgers. De eventuele mogelijkheden van de gedragseconomie richting welke private partij dan ook, komen niet aan de orde. De mogelijke relevantie van de gedragseconomie voor het (nieuwe) natuurbeleid – kernelement van deze verkenning – volgt uit de strekking van de Rijksnatuurvisie, niet naar de letter ervan.

Op enkele van de hier genoemde aspecten verschilt de Rijksnatuurvisie weinig van de nota *Natuur voor mensen, Mensen voor natuur* uit 2000. Daarin wordt ook medeverantwoordelijkheid voor natuur vanuit de samenleving verwacht om de verbreding van het natuurbeleid gestalte te geven, zonder dat specifiek en concreet wordt ingegaan op hoe individuele burgers of andere betrokkenen hun medeverantwoordelijkheid vorm en inhoud kunnen geven. De beleidsrelevantie van bedrijven en burgers wordt in 2014 misschien wel duidelijker dan ooit geadresseerd, maar wel (en wederom) in algemene bewoordingen waarbij duidelijke handelingsperspectieven ontbreken. Drijfveren en gedragsmechanismen die dit participatieproces zouden kunnen stimuleren en/of ondersteunen blijven hierbij vooralsnog ongenoemd. Onbelicht blijft dus hoe en op basis waarvan private actoren (méér dan nu al het geval is) te betrekken zijn bij natuur. Wat leert de praktijk ons dan over maatschappelijke natuurbetrokkenheid?

Het onderzoekslandschap van natuurbetrokkenheid

De praktijk leert dat mensen niet vanzelf in actie komen en evenmin dat als ze dat wel doen ze kritiekloos staan tegenover de beleidslijn vanuit de overheid. Dit maakt de vragen des te prangender wat – realistisch gezien – van burgers en bedrijven is te verwachten en hoe zich dit beleidsmatig laat inbedden of ondersteunen.

---

groei van natuurlijk kapitaal, wordt gerealiseerd door natuur te combineren met andere functies (waterbeheer, cultuurhistorie, landbouw, wonen en dergelijke).

Hoewel het sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de rol en betekenis van burgerparticipatie niet uitputtend is en beperkingen kent, geven de studies hierover wel inzicht in de contouren en algemene tendensen van natuurbetrokkenheid en de drijfveren en mechanismen die hier een rol spelen. Hier is met name te wijzen naar de reeks *Burgers en Landschap* (Van Dam et al., 2008; 2010; 2011; Duinenveld et al., 2010; Salverda en Van Dam, 2008) en de vier publieksenquêtes waarin het maatschappelijk draagvlak voor natuur(beleid) is gepeild (De Bakker et al., 2007; De Boer en Schulting, 2002; De Boer et al., 2014; Buijs en Volker, 1997). De eerstgenoemde reeks bestaat uit meer kwalitatieve studies en essays over de betekenis van burgerinitiatieven voor landschapsontwikkeling en landschapsbeleid, terwijl de publieksenquêtes een meer cijfermatig beeld geven van de betrokkenheid van burgers bij natuur.⁷

De verrichte studies maken zonneklaar dat het onderwerp van natuurbetrokkenheid niet van vandaag of gisteren is. Al in de eerste enquête van 1996/1997 wordt aan dit thema aandacht besteed en komen er zaken aan bod zoals het structurele karakter van de betrokkenheid, de mate van passiviteit en activiteit, en de overwegingen en motivaties van mensen. De herhaaldelijke discussies in deze enquêtes over wat betrokkenheid precies is, en hoe zich die verhoudt tot een zwakker of sterker maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid, illustreren ook dat het een lastig te onderzoeken begrip is. Wat de discussie hierover gecompliceerd maakt, is dat de beleidsmatige conceptie van betrokkenheid in de loop der tijd is veranderd. Aanvankelijk werd natuurbetrokkenheid hoofdzakelijk gedefinieerd als 'lidmaatschap van een natuurbeschermingsorganisatie'. Tegenwoordig wordt een bredere set van indicatoren gebruikt waarin bijvoorbeeld ook 'het recreatieve gebruik van natuur' of 'je informeren over natuur' als een vorm van betrokkenheid wordt gewaardeerd (De Boer et al., 2014: 81).

In de laatste publieksenquête worden er vier verschillende groepen van betrokken burgers onderscheiden: de zeer actieven (11% van de respondenten), de actieven (16%), de matig actieven (52%) en de weinig actieven (21%). De zeer actieven, de kleinste groep, verrichten regelmatig activiteiten voor natuur en landschap, zijn betrokken bij burgerinitiatieven en dragen ook financieel bij. De actieven, een iets grotere groep, komen regelmatig tot vaak in de natuur, zijn actief voor natuur en landschap maar

---

⁷ Betrokkenheid wordt hier opgevat als een dimensie van maatschappelijk draagvlak, maar hier bestaan ook andere opvattingen. Elands en Turnhout (2009) gebruiken het begrip betrokkenheid om het verschil aan te geven tussen burgers die enerzijds vrijwillig actief kunnen zijn in natuurbeheer, maar anderzijds onverschillig of zelfs negatief staan tegenover het overheidsbeleid en het door dat beleid aangestuurde natuurbeheer. Onder het begrip betrokkenheid vallen voor hen de verbanden die mensen aangaan met natuur, terwijl ze het begrip draagvlak reserveren voor de maatschappelijke waardering van beleid en beheer.

zelden betrokken bij burgerinitiatieven. De groep van matig actieven, ruim de helft, bezoekt regelmatig natuur, gebruikt meerdere informatiebronnen over natuur en verricht zo nu en dan vrijwillige activiteiten voor natuur en landschap, maar is ook zelden betrokken bij burgerinitiatieven. De weinig actieven komen zo nu en dan in de natuur, maar ondernemen verder weinig tot niets voor de natuur (De Boer et al., 2014: 52-54).⁸

Bovengenoemde percentages geven een algemeen beeld van de mate van betrokkenheid die bij verschillende segmenten van de samenleving is aan te treffen en de algemene attitudes van respondenten, maar vertellen ons door de kwantitatieve aard van de gegevensverzameling weinig over de persoonlijke motivaties en sociale mechanismes die aan (diverse vormen van) natuurbetrokkenheid ten grondslag liggen.

De reeks van *Burgers en Landschap*, en ook andere publicaties (Van Bommel et al., 2006; Van Dam et al., 2014a; 2014b; Elands en Turnhout, 2009; Dijkstra et al., 2009; Salverda et al., 2014) zijn kwalitatieve studies die hier wel dieper op ingaan en waarin ook vele casestudies zijn gedocumenteerd.⁹ Zodoende zijn deze studies een rijke bron van sociaal-wetenschappelijke kennis over burgerinitiatieven, waarbij ook vragen over het democratische en emancipatoire gehalte van burgerinitiatieven en bestuurlijke kwesties aan de orde komen. Het hoog pluralistische karakter van al de initiatieven en de veelzijdigheid van drijfveren die in de praktijk is aan te treffen, maakt het trekken van algemene conclusies lastig. Maar dat sociaal kapitaal in al zijn varianten cruciaal is en dat de overheid een rol kan (of zelfs zou moeten) spelen bij de versterking van dit sociale kapitaal, keert veelvuldig terug. Voor bestuurders die initiatieven willen stimuleren, zo komt regelmatig naar voren, is het vooral de kunst goed te laveren tussen de 'formele routes en regels' die eigen zijn aan administratieve apparaten en de 'informele rituelen en routines' in de praktijk die zich beleidsmatig onmogelijk laten controleren. Laveert men verkeerd, dan kan goedbedoelde overheidshulp averechts werken. Relevant voor deze verkenning is dat al deze empirische en sociaal-wetenschappelijke kennis een eigen domein vormt en nog niet of nauwelijks is 'aangesloten' op gedragseconomisch gedachtegoed. Deze interdisciplinaire aansluiting zou evenwel een interessante kruisbestuiving kunnen

---

⁸ Buiten kijf staat dat betrokkenheid niet alleen op idealisme of opofferingsgezindheid is of hoeft te zijn gebaseerd, zoals onlangs ook weer naar voren kwam in een Europese studie (Biomotives) naar wat beleid en maatschappij motiveert om zich in te zetten voor natuur: niet alleen interesse maar ook het ervaren plezier is een belangrijke motief om zich in te zetten voor natuur. Bron: <https://prezi.com/vpdaaqvdfat/prezi1/>.

⁹ Momenteel loopt er bij Alterra nog een uitvoerig onderzoek naar burgerinitiatieven gericht op natuur en landschap; de resultaten hiervan zullen naar verwachting in de eerste helft van 2015 verschijnen.

---

opleveren. Beide disciplines hanteren immers perspectieven die allerlei niet-economische aspecten en mechanismen in beeld brengen: in de gedragseconomie op individueel niveau en in de sociale wetenschappen op groeps- en institutioneel niveau.

Ledenaantallen natuurorganisaties: inactieve betrokkenheid

Natuurorganisaties in Nederland hebben grote ledenaantallen en zijn in vergelijking met andere westerse landen zelfs indrukwekkend te noemen. Tegelijkertijd nemen al die lidmaatschappen van natuurorganisaties niet weg, zoals in de laatste publieksenquêtes naar voren kwam, dat in het nieuwe millennium veel burgers de natuur een minder hoge rijksprioriteit zijn gaan vinden. Was in 2001 nog 56% van de burgers van mening dat natuur in de top vier moest van prioriteiten in het rijksoverheidsbeleid, in 2006 en 2013 waren deze percentages respectievelijk 21% en 19% (De Bakker et al., 2007: 58-59; De Boer et al., 2014: 36). Buijs et al. (2012: 51-54, 61-62) wijzen erop dat de hoge ledenaantallen van natuurorganisaties nog geen robuust draagvlak garanderen en stellen in dit verband vast dat de bereidheid in Nederland om in actie te komen voor natuur en milieu kleiner is in vergelijking met andere Europese landen. Ter verklaring wijzen ze op de 'de institutionalisering en technocratisering van het natuurbeleid, die het natuurbeheer abstract maakt en niet stimuleert om in actie te komen' (Ibid.: 12).¹⁰

Anders dan Buijs et al. (2012) vindt Van de Klundert (2013: 169-176) dat de nog altijd hoge ledenaantallen van natuurorganisaties duidelijke ondersteuning bieden aan het feit dat er voor natuur en landschap een robuust draagvlak is. Alleen, zo betuigt hij met enige ergernis, in de politieke arena's hebben die ledenaantallen weinig invloed. Daarnaast stelt hij dat het directe handelingsperspectief voor de burger vrijwel geheel ontbreekt en dat dat wellicht ook verklaart waarom de vele leden van natuurorganisaties verder weinig activiteit aan de dag leggen. Maar het zou toch mooi zijn, verzucht hij vervolgens 'als burgers hun energie ook kwijt konden in de natuur in hun dagelijkse leefomgeving.' Ondanks de hoge ledenaantallen van natuurorganisaties constateert Van de Klundert dus een gebrekkige betrokkenheid die volgens hem samenhangt met het ontbreken van een duidelijk handelingsperspectief. De vraag is echter hoe smal of hoe breed men betrokkenheid en handelingsperspectief opvat: zien we hier vooral het ideaaltype van een idealistisch gedreven en goed geïnformeerde burger die letterlijk de handen uit de mouwen steekt, of zijn hieronder ook andere vormen van natuurbetrokkengedrag te verstaan waarbij de

handen schoon blijven en de motieven frivool kunnen zijn? Bovendien lijken er toch vele burgerinitiatieven te bloeien die voor burgers, en ook bedrijven, aanknopingspunten bieden om (actiever) te handelen.

Waar Van de Klundert het gebrek aan handelingsperspectieven als een boosdoener ziet voor de gebrekkige betrokkenheid, wijst Derix (2012) op het ontbreken van 'verbindende natuurverhalen' die naar zijn mening een belangrijke voedingsbodem zijn voor maatschappelijke betrokkenheid. Daarbij benadrukt hij dat deze verbindende verhalen enkel mogen wenken en niet verordonneren en dat een dergelijke praktijk van natuurverhalen om een lange adem vraagt (Derix (2012: 15-17, 39-43). Meer concreet wijst Keulartz (2009) in dit verband op de rol die allerlei oude en nieuwe rituelen en kunstuitingen kunnen spelen in het versterken van betrokkenheid en het (meer) verbinden van burgers. Als voorbeelden noemt hij onder andere de Boomfeestdagen waarbij Staatsbosbeheer is betrokken (kinderen die gezamenlijk bomen planten) en het Sunation festival in de Flevopolder (een poëtische en kunstzinnige viering van de zonnewende). Hoe men ook over deze suggesties om meer betrokkenheid en verbinding te creëren mag denken, ze illustreren de zoektochten die hier gaande zijn – en nog geen eindbestemming hebben bereikt.

Natuurbetrokkenheid van bedrijven

De empirische aandacht in het onderzoek is aanvankelijk vooral uitgegaan naar de natuurbetrokkenheid onder burgers en naar bestaande praktijken van burgerinitiatieven. Mettertijd is ook de natuurbetrokkenheid van ondernemers en de betekenis van groen ondernemerschap in beeld gekomen. Het onderzoek hiernaar is de laatste jaren groeiende, mede door de nadruk die dit heeft gekregen in beleid. Illustratief hiervoor is het eerste deel van de reeks *Zo doen wij dat hier!*, de opvolger van de eerder aangehaalde *Burger en Landschap*-reeks, waarin wordt ingezoomd op het fenomeen van sociaal-cultureel ondernemerschap in de groene leefomgeving (Salverda et al., 2012). De kracht van dergelijk ondernemerschap, zo wordt zowel conceptueel als empirisch belicht, zit in een verbrede opvatting van entrepreneurship waarin verder gekeken wordt dan de standaard economische opvatting en waarin intrinsieke motivatie, sociale waarden en informele organisatie de grote drijvers zijn om vanuit en met gemeenschappen sociaal te innoveren.

Overbeek et al. (2012a) concluderen in een studie naar de bijdrage van (inter)nationale bedrijven aan natuur en biodiversiteit dat hun aandeel hierin nog in een beginfase verkeert. Bedrijven die natuurinclusief ondernemen, waarbij dus in het gehele onderne-

---

¹⁰ Het mag duidelijk zijn dat de in 2014 uitgebrachte Rijksnatuurvisie het omgekeerde van het hier geconstateerde nastreeft.

---

mingsproces rekening wordt gehouden met natuur, vormen niet de mainstream. Elders constateren Overbeek et al. (2012b) dat biodiversiteit weliswaar meer aandacht heeft gekregen bij de grotere bedrijven (Eneco, DSM, Shell, Ahold, KLM, Heineken, IKEA), maar dat de hiermee verbonden groene ondernemers (eisen aan leveranciers, deelname aan overlegorganen, partnerschappen en lokale ondersteuning van natuurgebieden) geen of slechts beperkt handen en voeten hebben gekregen vooralsnog. De agendering van biodiversiteit en duurzaamheid op het niveau van het corporate management is één ding, maar deze thema's vertalen in concrete activiteiten, waarbij managers op locatie dikwijls een belangrijke rol spelen, is duidelijk een andere kwestie. Niettemin komen steeds meer handelingsperspectieven voor natuurinclusieve productie op waar bedrijven op kunnen aanhaken. Dit gebeurt onder andere via Green deals en het Platform Biodiversiteit, Eco-systemen & Economie (Platform BEE).¹¹

In een recente studie naar de drijfveren en omgevingsfactoren voor ecosysteemdiensten wordt geconcludeerd dat bedrijven zelden daadwerkelijk investeren in het behoud van ecosysteemdiensten die natuurbescherming als doel hebben, maar dat hun bijdragen in het kader van ecosysteemdiensten (introductie van duurzame productieprocessen, ketenverantwoordelijkheid of verantwoorde afzetmogelijkheden) wel de schade beperken die bedrijven toebrengen aan natuur en milieu (Smits en Van der Heide, 2014: 9, 74-75). De overheid, beklemtonen de auteurs, dient bij haar beleid om dergelijke bijdragen te stimuleren rekening te houden met het plaatsgebonden dan wel internationale karakter van het bedrijf. In het laatste geval 'is de rol van de (nationale) overheid wat betreft wetgeving op nationaal niveau doorgaans beperkt.' (Ibid.: 10)

In de wetenschap dat er momenteel nog lopend onderzoek is waarin bedrijven en natuur centraal staan,¹² vormen bovengenoemde studies een goede springplank voor een nieuwe kennissprong waarin ook gedragseconomische inzichten worden betrokken en waarbij de hedendaagse theorie en praktijk van maatschappelijk verantwoord ondernemen en sociale innovatie verder worden uitgediept.

---

¹¹ Bedrijven, zo kwam in 2013 ook naar voren in een enquête onder 55 natuurbeschermingsorganisaties, ondersteunen ook vaker dan voorheen natuurbeschermingsorganisaties, zowel in geld, menskracht als in natura. Ruim de helft van natuurbeschermingsorganisaties gaf aan bijdragen van bedrijven te ontvangen, een score die beduidend hoger was dan in voorgaande jaren (Overbeek et al., 2014; Vader et al., 2010).

¹² Zoals de binnenkort te verschijnen studie van Breman et al.

5 Conclusies

Basis om op te bouwen

Onze verkenning leert dat gedragseconomie en natuurbeleid nog ver van elkaar staan. Ze hebben weinig concreet en expliciet betrekking op elkaar. In de gedragseconomische literatuur is natuur nauwelijks een gedragspraktijk die aandacht krijgt. In natuurbeleid is menselijk gedrag ten gunste van natuurdoelen vooral de uitgesproken wens, die geen concrete invulling krijgt met gedragseconomische inzichten. Het is de gedachte die zich aan het vestigen is dat gedragskennis een zinvol hulpmiddel is om beleidsambities te realiseren. Inspiratie is kenmerkender voor de huidige praktijk dan implementatie: het is nog zoeken naar natuurbeleid dat invulling krijgt op basis van gedragsstrategieën. De potentie en relevantie van het verband tussen beleid en gedrag worden vermoed dan wel gezien, maar de relatie is nog pril te noemen. De accenten in de Rijksnatuurvisie op natuurbetrokkenheid worden niet geëxpliciteerd door inzichten, noties of conceptualisaties uit het gedragseconomische domein. Kortom, de Rijksnatuurvisie is niet direct 'aangesloten' op gedrags-economische kennis en gedragseconomische studies, zoals we die in paragraaf 3 tegen zijn gekomen, zijn evenmin specifiek 'aangesloten' op natuur als toepassingsgebied.

Het antwoord op de vraag die we aan het einde van de inleidende paragraaf hebben gesteld, is dus dat het natuurbeleidsdomein en het gedragseconomische domein vooral (snog) gescheiden domeinen zijn. Bovendien vervult het empirisch onderzoek naar natuurbetrokkenheid, zoals dat in paragraaf 4 is verkend, tot op heden geen brugfunctie in dit opzicht. Op dit kennisveld is een vergelijkbare conclusie van toepassing als geldig voor de Rijksnatuurvisie: er is geen sprake van herkenbaar gebruik van concepten of uitgangspunten vanuit het gedragswetenschappelijke kennisdomein.

Deze constatering willen niet zeggen dat gedrags-economische inzichten niet verder zullen (moeten) doordringen in de praktijk van het Nederlandse natuurbeleid (en natuuronderzoek), zoals deze ook aan populariteit en invloedrijkheid hebben gewonnen de voorbije jaren in andere beleids- (en onderzoeks)domeinen binnen en buiten de landsgrenzen.

Er is in feite voldoende basis aanwezig om op voort te bouwen (zie ook Antonides, 2011; ESB, 2013). Er bestaat immers in meer of mindere mate uitgesproken overeenstemming over diverse gedragsopvattingen. De consensus is breed dat het rationele mensbeeld niet in alle contexten een goed model is voor het voorspellen van menselijke reacties op beleid. Het wordt algemeen erkend dat informatievoorzie-

---

ning alleen een beleidsinstrument met beperkingen is, als het erom gaat mensen keuzes te laten maken die tegemoetkomen aan uitgezet beleid. Wat weer niet impliceert dat kennis en informatieaanbod geen effectieve bijdrage kunnen leveren om mensen in- of overzicht te geven van keuzemogelijkheden en de gevolgen van die keuzes. Natuur- en milieueducatie blijft bijvoorbeeld relevant, evenals dat productinformatie over natuureffecten de meer natuurinclusieve keuze kan vergemakkelijken. Met het oog op informatie wordt eveneens breed aanvaard dat mensen geen beslissingen nemen op basis van alle beschikbare informatie, maar dat hun rationaliteit beperkt is en dat ze bewust gebruik maken van vuistregels (heuristieken) die hun keuzes simplificeren dan wel automatiseren, of zich onbewust laten leiden door biases.

Behalve nuancering van calculatie en informatie als gedragsbepalend, is er eveneens instemming dat gedrag vaak genoeg voorbij het eigenbelang gaat en (mede) gericht is op belangen van anderen of een collectief als geheel. Solidariteit kan net zo gedragsrelevant zijn als zelfzucht. Empathie, verantwoordelijkheidsbesef of samenwerking zijn net zo goed belangrijke sturende gedragsfactoren als egoïsme, wantrouwen of onderscheidingsdrang. Hiermee wordt direct ook de emotionele en morele geladenheid van gedrag onderschreven, wat weer behulpzaam is om financiële prikkels als gedragsbepalende factor te relativiseren. Hoewel prijs als determinerende gedragsfactor onverkort hoog wordt aangeslagen – niet in de laatste plaats door ondernemers en overheden –, is er ook het besef dat gedragsinterventie met behulp van belasting- of subsidiemaatregelen, sancties of straffen niet altijd getuigen van veel subtiliteit noch per se goedkoop of effectief zijn. Informatie, financiële prikkels of ge- en verboden ('wortel, stok of preek') zijn niet de enige of altijd de meest effectieve middelen om gedrag in de beleidsmatig gewenste richting te krijgen.¹³

Een ander belangrijke basisingrediënt van de gedragseconomie is een relativering van de onafhankelijkheid van het gedrag van actoren. Hoewel in meer of mindere mate het besef is doorgedrongen dat menselijk gedrag in hoge mate door omgevingsfactoren wordt bepaald, is de voorstelling van zaken toch nog vaak dat keuzes 'contextloos' gemaakt worden. We zien dit terug aan het (hardnekkig) vasthouden aan het primaat van keuzevrijheid. Maar Koning klant is in werkelijkheid minder soeverein

---

¹³ Het onlangs gepubliceerde 'flagship report' van de Wereldbank, dat in zijn geheel in het teken staat van het meenemen van psychologische en sociale factoren ('human factors') in beleidsontwikkeling, bevestigt niet alleen in algemene zin de huidige belangstelling voor gedragseconomie in relatie tot (ontwikkelings)beleid, maar onderschrijft meer specifiek ook de suggestie die wij hier doen: 'Drawing on insights from modern behavioral and social science can generate new kinds of interventions that can be highly cost effective.' (World Bank, 2015: 13)

dan wel gesuggereerd wordt; de autonome 'heerser' wordt eerder heteronoom beheerst.

Deze gedragseconomische kennisbasis geeft aan dat gedragseconomische inzichten additioneel zijn aan het rationele keuzemodel. Ze geeft ook aanleiding te onderschrijven dat gedragseconomische inzichten van toegevoegde waarde zijn om uitvoering te geven aan de Rijksnatuurvisie. Hoe concreet kunnen we dit maken na deze verkenning?

Een aantal aanknopings- en aandachtspunten

Resultaten van gedragseconomisch onderzoek zoals die met name in paragraaf 3 aan de orde zijn gekomen, hebben vaak een algemeen karakter.¹⁴ Wat de concrete (meer)waarde en toepasbaarheid ervan is, is voorlopig geen uitgemaakte zaak. Dit is des te meer het geval omdat de relevantie van gedrags-economie voor natuur geen veld van uitgebreid praktijkonderzoek is tot nu toe. Toch pakken we, ter afsluiting van deze verkenning, nog een aantal punten op uit het voorgaande. We geven deze een concretiseringslag met de bedoeling een opstapje te bieden voor het zetten van vervolgstappen, en een bijdrage te leveren aan te geven antwoorden op de vooralsnog openstaande vragen hoe realistisch het is dat burgers en bedrijven 'meedoen' met natuur, en hoe dit concreet is te realiseren.

De gedragswetenschap benadrukt de psychologische en sociale invloeden op onze besluitvorming en de gedragskeuzes die we maken. Gedragsinterventies via het veranderen van de standaardoptie (changing the default), het benadrukken van een sociale norm, of het verleggen van het keuzemoment naar een ander tijdstip, zijn mogelijkheden die we zijn tegengekomen in deze verkenning.

De eerste mogelijkheid verwijst naar het ondertussen bekend geworden nudging, waarbij mensen op subtiële wijze naar de standaardkeuze worden geleid. De constatering dat de natuurinclusieve keuze vandaag de dag doorgaans niet (de) standaard is, is een eerste stap op weg naar het aanbrengen van verandering hierin.

---

¹⁴ Het algemene karakter van gedragseconomische inzichten betekent overigens niet dat deze ook automatisch algemeen toepasbaar zijn. Sterker, het is voorlopig een openstaande vraag welke generaliseerbaarheid gedragswetenschappelijke inzichten hebben. Dit betreft zowel het gebruik en de resultaten van gedragseconomische inzichten in specifieke casussen en experimenten als de inzet van deze inzichten op hogere niveaus van analyse. Dit laatste houdt onder meer in dat de extrapolatie van gedrags-economische inzichten op individueel niveau naar bijvoorbeeld het bedrijfsniveau niet eenvoudig of eenduidig is. De relevantie hiervan wordt direct duidelijk in het licht van het belang dat de Rijksnatuurvisie 2014 stelt in ondernemingen als belangrijke motoren van natuur- en biodiversiteitsbehoud. Hoe en in hoeverre gedragseconomische inzichten toepasbaar zijn op bedrijfsniveau zijn geen uitgekristalliseerde kwesties, maar onderwerpen voor nader onderzoek.

-
- Meer concreet kan dit zogenoemde mainstreamen van natuur er bijvoorbeeld bij gebaat zijn dat de waarde of betekenis voor natuur die een product of dienst representeert veel duidelijker tot uitdrukking wordt gebracht en wordt aangeprezen. Om de natuurinclusieve keuze meer de standaardkeuze te maken, zal deze optie om te beginnen duidelijker als zodanig moeten worden voorgesteld. Anders gezegd, maak natuur expliciet in de keuze-architectuur.

Een ander punt dat aandacht verdient heeft betrekking op tijd en timing. Hierboven is kort aandacht besteed aan de verschillende impact op menselijk gedrag van kosten en baten op kortere en langere termijn, aan het fenomeen dat evaluatie van kosten en baten nú verschilt van de evaluatie die we hier (over)morgen van maken, en aan het verschijnsel dat we nu inschatten dat we straks meer behoefte aan gedragsverandering hebben dan later feitelijk blijkt.

- Meer concreet is hierop in te spelen (i) door de actuele natuurbaten sterk(er) te profileren in termen van euro's of in termen van andere menselijke of maatschappelijke waarden en wensen (zie ook de bullet hierboven), (ii) door aan te geven dat mensen minder veranderingsgezind zijn dan ze denken en dat het belang dat ze nu in natuur stellen hoogstwaarschijnlijk ook straks geldig is en ze zich dus met een gerust hart eraan mogen committeren, en (iii) door 'natuurprofessionals' zich goed te laten beseffen dat moment en plaats invloedrijke factoren zijn voor de welwillendheid waarmee mensen in overweging nemen zich meer in te spannen voor natuur. Zoals voor elke vrijwillige bijdrage geldt, geldt ook hier dat timing en framing essentieel zijn voor het succes waarmee burgers of bedrijven 'mee-doen' met natuur.

Een volgend aanknopingspunt is te vinden in de invloed van wat (betekenisvolle) anderen prefereren en kiezen op wat wijzelf belangrijk vinden en de keuzes die wijzelf maken. Mensen zijn sociale dieren die zich conformeren aan wat anderen doen en keuzes maken die passen bij wat de normen en gewoonten zijn. Sociale voorkeuren en gebruiken genereren een groepsdynamiek die zichzelf versterkt.

- Meer concreet attendeert zulke groepsdynamiek er bijvoorbeeld op hoe functioneel het is dat pro-natuurgroepen ook daadwerkelijk en frequent bij elkaar komen zodat sociale betekenis en normen inhoud krijgen en houden in deze netwerken. Dit interacteren met en leren van elkaar motiveert en vergroot de natuurbetrokkenheid als het collectieve gedragspatroon. Een gedragseffect

dat niet zo snel zal optreden als het gaat om incidentele natuurbetrokkenheid of wanneer natuurdoelen alleen financieel worden ondersteund. Er is gebruik te maken van sociale netwerken en groepsnormen, als vormend voor de keuzes die we maken, door in bestaande netwerken, zoals de Rotary of andere ondernemerskringen, het onderwerp natuur in te brengen zodat een zwaan-kleef-aan-effect kan ontstaan door groepsdruk of andere sociale basiselementen, zoals onderscheidingsdrang, filantropie of trots.

Verwante variaties op het sociale fenomeen van gedragskeuzes die worden gemaakt omdat ze in overeenstemming zijn met de geijkte keuzes van een groep, respectievelijk die daar juist van afwijken, zijn meer concreet:

- Verleid mensen tot natuurinclusief gedrag door ze natuur tot hun bezit te laten rekenen. Het gevoel van 'eigenaarschap' levert een bijdrage aan betrokkenheid. Voorbeelden zijn natuurgolfbanen, het hebben of ontwikkelen van een landgoed of bezoeken aan landgoedfairs. Anders gezegd, natuur meer exclusief maken helpt natuurinclusief gedrag bevorderen.
- Wees alert op (het vinden van) gezamenlijke belangen (alignment). Als voor de realisatie van beleidsdoelen de participatie van andere stakeholders essentieel is, dan is het belangrijk dat gestelde beleidsdoelen in overeenstemming zijn met belangen van die stakeholders. Gedeelde belangen, doelen of waarden betekenen een win-winsituatie die aanmoedigt tot participatie. Bijvoorbeeld: naarmate burgers en bedrijven de (financiële en immateriële) waarde van natuur in hun leef- en werkomgeving (h)erkennen, zullen ze natuur ook eerder interpreteren in termen van eigen belang in plaats van als een algemeen belang waar ze part noch deel aan hebben. Als belangen met elkaar sporen is beleidsinterventie gemakkelijk en vaak overbodig. Gegeven de positie van beleid in de Rijksnatuurvisie is alignment een punt.
- Speel in op competitie- en geldingsdrang van mensen. Gedrag wordt gemotiveerd als we meer het idee hebben dat wat we doen ook een verschil maakt en/of naarmate we via het eigen (groeps)gedrag het verschil ten opzichte van anderen kunnen maken. Het inbouwen van wedstrijdelementen knoopt hierop aan. Laat bijvoorbeeld twee scholen of steden een stuk bos beheren en kijk wie dit het beste doet. Kortom, activeer de actiebereidheid van mensen door mogelijkheden te creëren dat mensen zich kunnen onderscheiden.

- Experimenteer met ambassadeurs. Hoewel we niet leven in een maatschappij met één elite die de toon zet, kunnen rolmodellen bijdragen aan de normalisatie van bepaalde denkbeelden of gedragingen. De standaardisering van natuurinclusieve gedragspraktijken kan gebaat zijn bij BN'ers die een voorbeeldfunctie vervullen en natuur als 'goede zaak' bepleiten. Goed voorbeeld doet goed volgen, bevat ook in de diverse en dynamische samenleving van vandaag nog altijd een harde gedragswetenschappelijke kern van waarheid.

Literatuur

- Antonides, G. (2011) Behavioral economics applied: suggestions for policy making. In: P.R. Martin et al. (eds.) *The IAAP handbook on applied psychology*. Oxford: Blackwell, 500-524.
- Bakker, E. de en G. Overbeek (2005) *Van passiviteit tot passie: een rijkdom aan drijfveren voor natuurbeleid*. Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Bakker, H.C.M. de, C.S.A. van Koppen en J. Vader (2007) *Het groene hart van burgers: het maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid*. Wageningen: WOT-rapport 47.
- Boer, T.A. de en R. Schulting (2002) *Zorgen voor natuur: draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2001*. Wageningen: Alterra.
- Boer, T.A. de, A.T. de Blaeij, B.H.M. Elands, H.C.M. de Bakker, C.S.A. van Koppen en A.E. Buijs (2014) *Maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2013*. Wageningen: WOT-rapport 126.
- Bommel, S. van, M.N.C. Aarts en E. Turnhout (2006) *Over betrokkenheid van burgers en hun perspectieven op natuur*. Wageningen: WOT-rapport 21.
- Breman, B.C., D.A. Kamphorst, E.B. de Lijster en N.H. De Sena (2014) *Betrokkenheid van bedrijven bij natuur in Nederland*. Wageningen: WOT-paper 36.
- Buijs, A.E., F. Langers, T. Mattijssen en I. Salverda (2012) *Draagvlak in de energieke samenleving: van acceptatie naar betrokkenheid en legitimatie*. Wageningen: Alterra, Wageningen UR / Leerstoelgroep Bos en Natuurbeheer, Wageningen University.
- Buijs, A.E. en C.M. Volker (1997) *Publiek draagvlak voor natuur en natuurbeleid*. Wageningen: Staring Centrum.
- Carlsson, F. en O. Johansson-Stenman (2012) Behavioral economics and environmental policy. *Annual Review of Resource Economics*, 4, 75-99.
- Cate, B. ten, J. Dirx, P. Hinssen, K. van Koppen en J. Vader (2013) *Burgerinitiatieven zijn beter voor de natuur: of niet?* Wageningen: WOT-paper 23.
- Dam, R. van, I. Salverda en R. During (2008) *Burgers en landschap deel 2: trends en theorieën over betrokkenheid van burgers – quick scan ten behoeve van de Agenda Landschap*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Dam, R. van, I. Salverda en R. During (2010) *Burgers en landschap deel 3: strategieën van burgerinitiatieven*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Dam, R. van, I. Salverda en R. During (2011) *Burgers en landschap deel 5: effecten van burgerinitiatieven en de rol van de rijksoverheid*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Dam, R. van, R. During en I. Salverda (2014a) Strategies of citizens' initiatives in the Netherlands: connecting people and institutions. *Critical Policy Studies*, 8, 323-339.
- Dam, R. van, R. During en I. Salverda (2014b) Delineating active citizenship: the subjectification of citizens' initiatives. *Journal of Environmental Policy & Planning*, DOI: 10.1080/1523908X.2014.918502.
- Derix, G. (2012) *Testament van Terra – van natuurvergetenheid naar burgerlijke betrokkenheid: de noodzaak van natuurverhalen*. Utrecht: Innovatienetwerk.
- Dijstelbloem, H., J. Keulartz en M. van der Veen (2009) *Van wie is het bos eigenlijk?: essays over participatie en natuurbeheer*. Driebergen: Staatsbosbeheer.
- Duineveld, M., R. van Dam, R. During en A. van der Zande (2010) *Burgers en landschap deel 4: the importance of being nimby – een essay over burgerverzet en erfgoed*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Elands, B.H.M. en E. Turnhout (2009) *Burgers, beleid en natuur: tussen draagvlak en betrokkenheid*. Wageningen: WOT-rapport.
- ESB (2013) Gedragseconomie voor milieubeleid. *Economisch Statistische Berichten-dossier*, 98, november.
- EZ (2014) *Rijksnatuurvisie 2014, 'Natuurlijk verder'*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.
- Fehr, E. en S. Gächter (2000) Cooperation and punishment in public goods experiments. *American Economic Review*, 90, 980-994.
- Kahneman, D. (2011) *Ons feilbare denken*. Amsterdam: Uitgeverij Business Contact. [Nederlandse vertaling van: *Thinking, fast and slow*. New York: Farrar, Straus & Giroux].
- Keulartz, J. (2009) Participatie, gemeenschap en rituelen: de performatieve wending. In: H. Dijstelbloem, J. Keulartz en M. van der Veen, *Van wie is het bos eigenlijk?: essays over participatie en natuurbeheer*. Driebergen: Staatsbosbeheer.
- Klundert, B. van de (2013) *Op zoek naar onze natuur: perspectieven voor wildernis*. Utrecht: Innovatienetwerk.
- Lange, A., A. Loschel, C. Vogt en A. Ziegler (2010) On the self-interested use of equity in international climate negotiations. *European Economic Review*, 54, 359-375.
- List, J., R. Berrens, A. Bohara en J. Kerkvliet (2004) Examining the role of social isolation on stated preferences. *American Economic Review*, 94, 741-752.
- LNV (2000) *Natuur voor mensen, Mensen voor natuur: nota natuur, bos en landschap in de 21ste eeuw*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
- Nyborg K. (2010) Will green taxes undermine moral motivation? *Public Finance and Management*, 110, 331-351.
- Ostrom, E. (1990) *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*. New York: Cambridge University Press.
- Overbeek, M.M.M., B. Harms en S. van den Burg (2012a) *Biodiversiteit leeft nog vooral bij de directie van bedrijven*. Wageningen: Wot-paper 15.
- Overbeek, M.M.M., B. Harms en S. van den Burg (2012b) *Internationale bedrijven duurzaam aan de slag met natuur en biodiversiteit - voorstudie bij de Balans van de Leefomgeving 2012*. Wageningen: WOT Natuur en Milieu.
- Overbeek, M.M.M., J.L.M. Donders en J. Vader (2014) *Energiek aan de slag: natuur- en landschapsorganisaties en hun achterban*. Wageningen: WOT-paper 27.
- Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.) (2004) *Medeverantwoordelijkheid voor natuur*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Rli (2014) *Doen en laten: effectiever beleid door mensenkennis*. Den Haag: Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur
- RMO (2014) *De verleiding weerstaan: grenzen aan beïnvloeding van gedrag door de overheid*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Rozin, P., S. Scott, M. Dingley, K. Urbanek, H. Jiang en M. Kaltenbach (2011) Nudge to nobesity I: minor changes in accessibility decrease food intake. *Judgement and Decision Making*, 6, 323-332
- Salverda, I. en R. van Dam (2008) *Burgers en landschap deel 1: voorbeelden van burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief in het landschap – quick scan ten behoeve van de Agenda Landschap*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

Salverda, I., P. van der Jagt en R. During (2012) *Sociaal cultureel ondernemerschap in de groene leefomgeving*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

Salverda, I., M. Pleijte en R. van Dam (2014) *Meervoudige democratie: meer ruimte voor burgerinitiatieven in het natuurdomein*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

Shogren, J.F. en L.O. Taylor (2008) On behavioral-environmental economics. *Review of Environmental Economics and Policy*, 2, 26-44.

Smits, M.J.W. en C.M. van der Heide (2014) *Hoe en waarom bedrijven bijdragen aan behoud van ecosysteemdiensten: en hoe de overheid dergelijke bijdragen kan stimuleren*. Wageningen: LEI Wageningen UR / WOt-technical report 12.

Steenbekkers, A. en A. van den Broek (2014) *Natuur en cultuur: een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid*. Dan Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Sunstein, C.R. en L.A. Reisch (2014) Automatically green: behavioral economics and environmental protection. *Harvard Environmental Law Review*, 38, 128-158

Thaler, R.H. en C.R. Sunstein (2009) *Nudge: naar betere beslissingen over gezondheid, geluk en welvaart*. Amsterdam: Uitgeverij Business Contact. [Nederlandse vertaling van: *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Haven: Yale University Press].

Tiemeijer, W.L., C.A. Thomas en H.M. Prast (red.) (2009) *De menselijke beslisser: over de psychologie van keuze en gedrag*. Amsterdam: Amsterdam University Press / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Tiemeijer, W.L. (2011) *Hoe mensen keuzes maken: de psychologie van het beslissen*. Amsterdam: Amsterdam University Press / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Vader, J., J.L.M. Donders en H.W.B. Bredenoord (2010) *Zicht op natuur- en landschapsorganisaties: achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011*. Wageningen, WOt-werkdocument 205.

World Bank (2015) *Mind, society, and behavior*. Washington DC: The World Bank.

WRR (2014) *Met kennis van gedrag beleid maken*. Amsterdam: Amsterdam University Press / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Contact

LEI Wageningen UR
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
www.wageningenUR.nl/lei

Dit onderzoek is uitgevoerd binnen het kader van het EZ Beleidsondersteunend Onderzoek thema Stimuleren van Natuurinclusieve economie en natuurcombinaties (BO-11-012-033).

Lei.library.nl
2015-024